

WŁADYSŁAWA SZULAKIEWICZ

PEDAGOGIKA OGÓLNA W ŚWIETLE WYBRANYCH PODRĘCZNIKÓW OKRESU MIĘDZYWOJENNEGO

WSTĘP

Stefan Wołoszyn w swym opracowaniu pt. *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku. Próba syntetycznego zarysu na tle powszechnym*, wymieniając wielu przedstawicieli reprezentujących w swych badaniach pedagogikę ogólną, zaznacza, że nie jest to kompletne grono (Wołoszyn, 1998, s. 180). Dlatego w artykule podjęto analizę poglądów reprezentantów pedagogiki, którzy nie zostali wymienieni w publikacji S. Wołoszyna. Podobnie brak wielu nazwisk w znakomitym skądinąd opracowaniu Janusza Gniteckiego, który wymienia 20 prób ujęcia przedmiotu badań pedagogiki ogólnej (Gnitecki, 2004, s. 395–396). Niniejszy tekst stanowi więc uzupełnienie listy autorów podejmujących w swej twórczości zagadnienia pedagogiki ogólnej i jest spojrzeniem na to zagadnienie w ujęciu historycznym. Źródłem wykorzystanym do interpretacji podjętego tematu stały się wybrane podręczniki do pedagogiki, których adresatami byli nauczyciele instytucji kształcących pedagogów i zarazem nauczyciele praktycy.

Celem artykułu jest ukazanie treści i kategorii używanych dla opisu przedmiotu pedagogiki ogólnej. Rozważania na ten temat zostały poprzedzone uwagami dotyczącymi biografii autorów podręczników. Podstawowym kryterium wyboru podręczników była podobna droga edukacyjna i zawodowa ich autorów. Ponadto łączyła ich wielka wiedza pedagogiczna wyniesiona z edukacji

---

Prof. dr hab. WŁADYSŁAWA SZULAKIEWICZ – Uniwersytet Ignatianum w Krakowie, Instytut Nauk o Wychowaniu, adres do korespondencji: ul. Kopernika 26, 31-501 Kraków; e-mail: wladyslawa.szulakiewicz@ignatianum.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8614-2955>.

Artykuły w czasopiśmie dostępne są na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

i wyjazdów zagranicznych oraz doświadczenie nabyte w czasie praktyki nauczycielskiej z kształcenia w zakresie pedagogiki. Drugim kryterium byli adresaci omawianych podręczników. Wprawdzie w tytułach wykorzystanych prac nie ma określenia ‘pedagogika ogólna’, jednak są treści, które wchodzą w jej zakres. Natomiast w opisywanym okresie nazwa ‘pedagogika ogólna’ widnieje w programach nauczania instytucji kształcących nauczycieli, jak na przykład Państwowego Pedagogium w Krakowie (Państwowe Pedagogium, 1936) czy Instytutach Pedagogicznych ZNP w Warszawie (Suchodolski, 1972).

Do dalszych analiz treści składających się na przedmiot badań pedagogiki ogólnej posłużę się jej definicjami w ujęciu Kazimierza Sośnickiego i Wincentego Okonia. Szczególnie Sośnicki, pozostaje najbliższym rozumienia pedagogiki ogólnej i jej interpretacji w omawianym w artykule czasie. W swym podręczniku pt. *Pedagogika ogólna. Podręcznik dla użytku kształcenia nauczycieli*, wydanym tuż po zakończeniu II wojny światowej, definiuje pedagogikę jako naukę teoretyczną, a dokładniej „teorię wychowania”.

Teoretyczne zastanawianie się nad wychowaniem doprowadziło, jego zdaniem, do ustanowienia norm, prawideł orzekających jakie wychowanie być powinno [...]. Normy szczegółowe wychowania wraz z naczelnym ideałem tworzą system pedagogiczny [...]. Systemy pedagogiczne stanowią teorię normatywną, gdyż każdy z nich podaje co być powinno (Sośnicki, 1946, s. 5).

W jego opinii nie ma jednak jednego systemu pedagogicznego, są różne systemy, a ich opis i porównanie jest zadaniem pedagogiki ogólnej. Ostatecznie definiuje pedagogikę ogólną mówiąc, że „Jest ona nauką opisującą w odróżnieniu od normatywnego charakteru poszczególnych systemów” (Sośnicki, 1946, s. 6). Lucjan Turos, analizując wspomniany podręcznik, stwierdza, że „[...] K. Sośnicki w zakres przedmiotu badań pedagogiki ogólnej włącza problematykę celów i treści wychowania, jego psychologicznych, socjologicznych i biologicznych podstaw, a także zagadnienie teorii wartości” (Turos, 1999, s. 26). Z kolei W. Okoń w *Nowym słowniku pedagogicznym*, wydanym 50 lat po ukazaniu się podręcznika Sośnickiego, określając, czym zajmuje się pedagogika ogólna, napisał:

Pedagogika ogólna – dyscyplina naukowa zajmująca się podstawami wychowania, jego strukturą i celami oraz metodologią badań i filozoficznymi podstawami edukacji, jak również analizą doktryn pedagogicznych. Niekiedy pedagogikę ogólną utożsamia się z pedagogiką teoretyczną (Okoń, 1996, s. 208).

Przywołane definicje posłużą do podsumowania rozważań i odpowiedzi na pytanie, na ile przedmiot badań pedagogiki opisany w analizowanych podręcznikach pozostawał w zgodzie z owymi definicjami. Dodam, że niniejszy tekst nie jest systematycznym wykładem podjętego problemu, jest jedynie głosem w dyskusji na temat kształtowania się przedmiotu badań subdyscyplin pedagogicznych, w tym przypadku pedagogiki ogólnej.

1. AUTORZY PODRĘCZNIKÓW – WĄTKI BIOGRAFICZNE

W celu oceny wykorzystanych do niniejszych analiz podręczników niezbędne są wzmianki dotyczące biografii ich autorów.

Najstarszy z grona autorów podręczników Mieczysław Tytus Baranowski urodził się w 1851 r. (Baranowski, 1889; Meissner, 1999 i 2013; Potoczny, 1997, s. 111–118). Ukończył studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego. Jako nauczyciel prywatny odbył liczne wyjazdy zagraniczne do Francji, Włoch, Austrii, gdzie poznawał zasady organizacji szkół. Już w 1877 r. rozpoczął pracę w Seminarium Nauczycielskim Męskim w Stanisławowie, następnie w szkole ćwiczeń Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Tarnowie, a w latach 1895–1898 pełnił funkcje dyrektora Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego we Lwowie. Ponadto sprawował funkcje inspektora szkolnego na powiat przemyski i dla miasta Lwowa. Niezwykle angażował się w działalność społeczno-oświatową i w prace Towarzystwa Pedagogicznego oraz redakcje i współpracy z czasopismami, a były to m.in.: *Szkola* – organ Towarzystwa Pedagogicznego oraz *Rodzina i Szkoła*, którą współredagował z Franciszkiem Majchrowiczem. Zaangażowany był we współpracę z Radą Szkolną Krajową, dla której opracowywał programy nauki m.in. dla szkół wydziałowych, przewodniczył komisji do spraw opracowania *Elementarza*, publikując także do niego Instrukcje. W jego dorobku ważne miejsce zajmują podręczniki do nauczania pedagogiki, dydaktyki i higieny szkolnej. W zakresie tej ostatniej było to początkowo tłumaczenie. Jak podaje A. Meissner, zainteresowanie higieną wiązało się z licznymi wyjazdami tego pedagoga na kongresy higieny szkolnej do Wiednia, Londynu, Moskwy, Hamburga, Rzymu (Meissner, 2013, s. 38). Zajmował się również metodyką nauczania geografii, przyrody i historii. Ważną częścią jego dorobku naukowego stanowią prace poświęcone dziejom oświaty, zwłaszcza, że są oparte na materiale archiwalnym. Zmarł przedwcześnie, bo w roku 1898, mając 47 lat. Został pochowany na Cmentarzu Łyczakowskim. Pozostawił po sobie ogromny dorobek naukowy

w postaci artykułów i prac zwartych. Słusznie A. Meissner nazwał go w swym opracowaniu współtwórcą pedagogiki ogólnej i dydaktyki szkoły ludowej (Meissner, 2013, s. 29). Niewątpliwie wpisał się on w dzieło kształcenia nauczycieli galicyjskich w zakresie pedagogiki (Szulakiewicz, 2016, s. 143–162).

Kolejny autor, Wacław Kosiński urodził się w 1882 r. w rodzinie włościańskiej. W roku 1905 otrzymał święcenia kapłańskie (Krześniak-Firlej, 2016, s. 265; Łabendowicz, 2003, s. 100; Możdżeń, 2010, s. 111–120). Po odbyciu studiów we Fryburgu Szwajcarskim uzyskał doktorat, a praca pt. *Jacek Mijkowski, kaznodzieja barokowy. Przyczynek do dziejów kaznodziejstwa polskiego w XVII wieku* została opublikowana w 1916 r. W latach 1913–1929 był profesorem w Seminarium Duchownym w Sandomierzu, gdzie wykładał m.in. historię literatury polskiej, pedagogikę, katechetykę i homiletykę, a także język niemiecki i socjologię (Krześniak-Firlej, 2016, s. 270; Łabendowicz, 2003, s. 100). Wypełniał obowiązki duszpasterskie i pełnił wiele funkcji w Kościele. Był także prefektem Żeńskiego Seminarium Nauczycielskiego w Sandomierzu (1925–1929). Łączył działalność duszpasterską z pracą naukową i dydaktyczną. Bogata jest jego twórczość publikacyjna. Ogłaszał artykuły m.in. w *Kronice Diecezji Sandomierskiej* oraz *Przeglądzie Homiletycznym*. Jego artykuły można znaleźć również w takich czasopismach religijno-społecznych, jak *Ateneum Kapłańskie*, *Gazeta Kościelna*, *Przegląd Katolicki*, *Przewodnik Społeczny*, *Roczniki Katolickie*, *Siewca Prawdy*, *Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy*. Jego dorobek zawiera również podręczniki do katechetyki, dydaktyki i pedagogiki.

Po II wojnie światowej był represjonowany przez władze komunistyczne. W październiku 1950 r. został aresztowany z powodów politycznych. Przebywał w więzieniu w Kielcach i Radomiu. Zwolniono go 1951 r., ale pobyt w areszcie przyczynił się do utraty zdrowia (Krześniak -Firlej, 2016, s. 271). Zmarł w Radomiu 24 XII 1953 r.

Najmłodsza z omawianego grona autorka, Janina Melchertówna urodziła się w 1889 r. W sprawozdaniu Państwowej Szkoły Przemysłowej we Lwowie znajdujemy informacje, iż była tu zapisana do szkoły rysunku, malarstwa i modelowania w roku 1915/16 (XXIII Sprawozdanie, 1916, s. 14). Ukończyła Państwowy Instytut Pedagogiki w Warszawie oraz Instytut J.-J. Rousseau, zwany École des sciences de l'éducation, a także Uniwersytet Lwowski (Melchert, 1948, s. 22). Odbywała liczne wyjazdy studyjne za granicę. Była m.in. w Hamburgu, Genewie, o czym świadczą przesyłane teksty m.in. do *Pedagogium* (1927, 1929–1930). W początkach okresu międzywojennego pra-

cową jako nauczycielka etatowa szkoły ćwiczeń przy Państwowym Seminarium Nauczycielskim Żeńskim im. G. Piramowicza w Lublinie w latach 1919–1921. Seminarium to powstało w 1916 r. (Zagórowski, 1924, s. 359).

W latach międzywojennych była nauczycielką Państwowego Seminarium Nauczycielskiego w Przemyślu, a później przełożoną Państwowego Liceum Pedagogicznego Żeńskiego w Stanisławowie (Pudłocki, 2009, s. 304.) Kolejno objęła funkcję przełożonej Państwowego Seminarium Nauczycielskiego w Przemyślu (*Jednodniówka*, 1936, s. 18). Napisano o niej tak:

Pod kierownictwem wytrawnej znawczyni zagadnień pedagogicznych i entuzjastki idei wychowania młodego pokolenia zachowuje zakład swe najlepsze tradycje i ... jeszcze się wzbogaca (*Jednodniówka*, 1936, s. 18).

Tym samym kontynuowała dzieło nauczania pedagogiki rozpoczęte w tym seminarium przez pierwszego dyrektora ks. Teofila Łękawskiego (Szulakiewicz, 2025, s. 39–60). Melchertówna doceniała funkcjonowanie tej instytucji i jej znaczenie dla kształcenia nauczycieli (Melchertówna, 1936, s. 30–31). Oprócz podręcznika do pedagogiki opublikowała poradnik dla nauczycieli szkół powszechnych na temat, jak uczyć się do egzaminu kwalifikacyjnego (Melchertówna, 1926). Zamieszczała teksty w kilku czasopismach pedagogicznych m.in. w: *Ruchu Pedagogicznym*, *Pedagogium*, *Ognisku Nauczycielskim*, *Przyjacielu Szkoły*, *Pracy Szkolnej*. Redagowała obok Benedykta Kubskiego czasopismo pt. *Ognisko Nauczycielskie* nr 3. Czasopismo to było wydawane w latach 1920–1922 jako miesięcznik poświęcony sprawom szkolnictwa i oświaty przez ZPNSP Oddział w Lublinie. Publikował w nim m.in. Zygmunt Kukulski. Twórczość pisarska J. Melchertówny dotyczyła zagadnień pedagogiki ogólnej, dydaktyki, metodyki nauczania i pedeutologii.

Po II wojnie była kierownikiem Ośrodka Dydaktyczno-Naukowego Pedagogiki w Przemyślu (Melchert, 1948, s. 22). W sprawozdaniu za rok 1947/48 zamieszczonym w Dzienniku Urzędowym Kuratorium Okręgu Szkolnego Rzeszowskiego omówiła bogatą działalność tego ośrodka, który funkcjonował przy Państwowym Liceum Pedagogicznym w Przemyślu pod jej kierunkiem. Autorce nie udało się odnaleźć daty śmierci J. Melchertówny. Wobec braku opracowań na temat jej biografii w bibliografii niniejszego tekstu podany jest wykaz jej ważniejszych publikacji. Nadmienić trzeba, że używany zapis jej nazwiska Melchertówna lub Melchert jest zgodny z oryginalnym zapisem w dokumentach, które są w niniejszym tekście cytowane.

Podsumowując, stwierdzić trzeba, że wszyscy wybrani autorzy podręczników legitymowali się bardzo dobrym wykształceniem w zakresie pedagogiki, zdobytym nie tylko w Polsce, ale i za granicą, znajomością stanu badań pedagogicznych oraz doświadczeniem wyniesionym z praktyki nauczycielskiej. Uczestniczyli w pracach redakcji czasopism pedagogicznych i publikowali w nich teksty naukowe. W ich dorobku naukowym są podręczniki nie tylko do nauczania pedagogiki, ale w przypadku M. Baranowskiego i W. Kosińskiego także do dydaktyki. Dodatkowo M. Baranowski opublikował podręcznik do higieny, zaś J. Mechertówna poradnik pedagogiczny. W sumie jako nauczyciele seminariów nauczycielskich byli popularyzatorami wiedzy z pedagogiki ogólnej.

2. PEDAGOGIKA OGÓLNA – INTERPRETACJE PODRĘCZNIKOWE

Chcąc omówić ujęcie przedmiotu pedagogiki ogólnej należy dokonać analizy treści zawartych w wybranych podręcznikach, wskazując tym samym na interpretacje przedstawione przez ich autorów.

Zacznijmy od M. Baranowskiego, którego podręcznik ma swoją długą historię, bowiem miał aż dwanaście wydań i służył prawie 40 lat do nauczania przedmiotu w seminariach nauczycielskich. Pierwsze wydanie miało miejsce w 1888 roku, autor połączył w nim wiedzę pedagogiczną i dydaktyczną. Podręcznik nosił tytuł *Pedagogika i dydaktyka do użytku nauczycieli szkół ludowych i seminariów nauczycielskich*. Omówienia jedynie wiedzy z pedagogiki dostarczał podręcznik wydany w 1895 roku pt. *Pedagogika do użytku seminariów nauczycielskich i nauczycieli szkół ludowych*. Został on uzupełniony o treści z zakresu psychologii. Pośmiertne wydanie tych pozycji przygotowywał Franciszek Majchrowicz. Dla analiz w niniejszym artykule zostało wykorzystane dwunaste wydanie tego opracowania z roku 1925, chociaż nadmienić trzeba, że po odzyskaniu niepodległości, kolejne – dziewiąte wydanie, ukazało się już w 1918 r.

Baranowski rozpoczyna *Pedagogikę* od uzasadnienia, jak ważne jest wychowanie i jaki jest jego cel. Na temat istoty wychowania pisał następująco:

Wychowanie nazwać można ułożone według pewnego planu wpływanie osób dojrzałych na młode pokolenie, podejmowane w tym celu, aby to młode pokolenie wzrosło i rozwinęło się na ludzi silnych i zdrowych, dobrych, uczciwych, rozsądnych i na użytecznych członków społeczeństwa, słowem, aby w nim wyrobić szlachetny charakter (Baranowski, 1925, s. 2).

Z kolei pedagogika to według niego „umiejętność, zajmująca się sprawą wychowania, a w szczególności celu, środków i metod wychowania” (Baranowski, 1925, 3). W dalszych rozważaniach stwierdza, że pedagogika jako nauka wykorzystuje dla swego rozwoju inne dyscypliny. Zaliczył do nich psychologię, fizjologię, higienę i logikę. Znaczną część podręcznika zajmują informacje dotyczące psychologicznych podstaw rozwoju dziecka, w tym zmysłów i procesów poznania oraz przeżyć psychicznych. Szeroko omówił m.in. takie procesy, jak: myślenie, pamięć, uwaga, zapominanie oraz przeżycia psychiczne, uwzględniając spostrzeżenia czy wreszcie zdolność fantazji.

W odniesieniu do pedagogicznych zagadnień przedstawił wskazówki dotyczące wychowania intelektualnego, moralnego, estetycznego i religijnego. Wspominał też o wychowaniu patriotycznym. Jeden z paragrafów poświęcił zagadnieniu idei, do których zaliczył idee: prawdy, dobra i piękna oraz przestrzeni i czasu. Nakreślił także istotę kształtowania uczuć takich, jak: uczucia intelektualne, estetyczne, moralne i religijne. Mówiąc o rozwoju uczuć moralnych, zwraca uwagę na sumienie i ambicje. Znaczną część podręcznika zajmuje wiedza o środkach, zasadach, formach wychowania i czynnikach wychowawczych.

Na liście środków wychowania umieścił: zezwolenie i odmowę, rozkaz, zakaz, rady i przestrogi, polecenia i zadania, nagrody i kary, pouczenie, przykład i lekturę. Omawiając zasady wychowania, zwrócił uwagę na kształcenie prawdomówności i miłość prawdy. W przedstawieniu metod wychowania u Baranowskiego widoczny jest wpływ herbartowskiego ich ujęcia. Określając metody jako czynności wychowawcze, zaliczył do nich: dozór, rząd pedagogiczny, pielęgnowanie, zatrudnienie, życie towarzyskie, ćwiczenia i przyzwyczajenia, postęp, nauczanie i wielostronność zainteresowań oraz prowadzenie. Jako formy wychowania wymienił: wychowanie domowe (rodzinne), ogródki dziecięce i ochronki, wychowanie szkolne i wychowanie w zakładach wychowawczych. Za czynniki wychowawcze uznał rodzinę, szkołę i Kościół. Ostatnie dwa paragrafy książki zawierają omówienie nauczyciela i jego cech (przymiotów) oraz zagadnienia z zakresu pedagogiki specjalnej. Książkę kończy wykaz literatury, w którym zamieścił czasopisma i wydawnictwa zbiorowe oraz opracowania z zakresu psychologii i pedagogiki, zarówno obce, jak i polskie. Była to literatura wskazana przez Baranowskiego także do samodzielnego studiowania.

Drugi autor wykorzystanego w analizach opracowania, ks. Wacław Kosiński, kierował swój podręcznik do wychowawców i nauczycieli. Książkę rozpoczyna *Przedmowa* i wykaz literatury. Na liście wykorzystanych lektur znajdują

się opracowania polskie, niemieckie i tłumaczenia francuskie najwybitniejszych przedstawicieli pedagogiki, w tym również podręcznik Baranowskiego. Treści zawarte w podręczniku zostały podzielone według następujących kategorii: wychowanie, wychowawca, wychowanek, wychowanie ciała i wychowanie duszy. W *Przedmowie* przedstawił historyczne odniesienia do wychowania i jego znaczenia w życiu jednostki i społeczeństwa. Za przedmiot pedagogiki uznał wychowanie. Określał, czym jest wychowanie, następującymi słowami:

Wychowanie więc jest to przystosowanie człowieka do swojego otoczenia, i do wypełniania tych obowiązków, które Opatrzność na niego włożyła. Albo... wychowanie to planowo, wszechstronne, harmonijne rozwijanie i kształcenie duchowych i cielesnych władz dziecka za pomocą odpowiednich środków... (Kosiński, 1920, s. 16).

Formułując tezę, jak należy rozumieć cel wychowania i jego znaczenie, konstatował, że cel wychowania jest indywidualny, społeczny i religijny. Pedagogikę zaś definiował jako naukę teoretyczną: „Pedagogika jest teorią wychowania, tak jak gramatyka i stylistyka jest teorią języka, albo homiletyka teorią kaznodziejstwa” (Kosiński, 1920, s. 18). Pedagogikę podzielił na historyczną, praktyczną i teoretyczną (Kosiński, 1920, s. 32–34). Sporo miejsca poświęcił problemowi nauk pomocniczych pedagogiki, do których zaliczył: antropologię z somatologią, biologię, fizjologię, higienę, nauki społeczne, pedologię, logikę, etykę, historię pedagogiki i religię. O znaczeniu tej ostatniej dla pedagogiki napisał: „Religia chrześcijańska ze swymi dogmatami, moralnością i praktykami musi być pierwszą podstawą wychowania” (Kosiński, 1920, s. 32). Mówiąc o naukach pomocniczych, ks. Kosiński stosunkowo dużo miejsca poświęcił pedologii, wymieniając przy tym metody, jakimi posługuje się w swych badaniach. Wyjaśniając istotę wychowania, określił, co stanowi cel wychowania oraz jakie są czynniki, środki i metody wychowania. Środki wychowawcze dzielił na środki wychowania społecznego i religijnego.

Przez środki wychowawcze rozumiemy wszelkie czynniki religijne, moralne, umysłowe i społeczne czy inne, które ułatwiają i uskuteczniają sprawę systematycznego wychowania (Kosiński, 1920, s. 89).

Do środków tych zaliczył: pielęgnowanie, nauczanie, urobienie moralne i karność. Szczególnie dużo uwagi poświęcił czynnikom wychowania, do których zaliczył w kolejności: rodzinę, Kościół, gminę i państwo oraz zakłady wychowawcze. Każdemu z nich przypisał określone zadania pedagogiczne.

W dalszej kolejności w podręczniku zajmuje się wychowawcą, wymienia jego niezbędne zalety, którymi są: talent pedagogiczny, takt pedagogiczny, wiedza pedagogiczna, doświadczenie, czyli praktyka pedagogiczna. Ponadto wychowawca powinien, jego zdaniem, być czujny, przestrzegać porządku, być sprawiedliwy i konsekwentny (Kosiński, 1920, s. 120–124). Taki wychowawca może zająć się wychowaniem ciała swojego podopiecznego, bo posiada wiedzę na temat jego rozwoju i sposobów odpowiedniego realizowania procesu wychowania. Z kolei w części książki nazwanej „wychowanie duszy” Kosiński nakreślił idee kształcenia uczuć, które odnosiły się do wychowania intelektualnego, moralnego, estetycznego, religijnego i zdrowotnego. Książkę kończą rozważania poświęcone kształceniu woli i charakteru i wchodzi one w zakres wychowania duszy – jak nazwał je Kosiński.

Z kolei Janina Melchertówna swoją książkę pt. *Zagadnienia pedagogiczne: zarys podręcznikowy*, wydaną w 1928 r., adresowała do uczniów seminariów. Autorka stara się rozwinąć zagadnienia pedagogiczne, które przewidywały ówczesne programy ministerialne jako materiał dla seminariów nauczycielskich. Podejmowane zagadnienia rozpatruje z perspektywy historycznej, odnosząc je do wybranych systemów pedagogicznych oraz stanu wiedzy w czasach jej współczesnych. Materiał zawarty w podręczniku podzieliła na dwie części. Część pierwsza dotyczy wychowania w ogóle, tj. dziedzin, środków wychowania i uwarunkowań, natomiast część druga ujmuje zagadnienia wychowania z perspektywy funkcjonowania szkoły, a także nauczyciela.

Książkę rozpoczynają rozważania na temat celu i granic wychowawczego oddziaływania nauczycieli. Cel wychowania formułuje z perspektywy psychologicznych i społecznych uwarunkowań. W jej interpretacji jednak ważne w mówieniu o wychowaniu są czynniki psychologiczne, warunkujące postępowanie człowieka, oraz czynniki społeczne wychowawczego wpływu nauczyciela. Te wyznaczają granice wychowania. Następnie definiuje, czym jest wychowanie.

Wychowanie jest czynnością praktyczną, musi jednak oprzeć się na teorii, tak jak rolnictwo opiera się na agronomii, sztuka leczenia na terapii, muzyka na teorii muzyki, jak w ogóle każda sztuka, inteligentnie uprawiana, na teorii się opiera. Sztuka wychowywania wymaga więc od osobnika, który się temu chce poświęcić, dużego przygotowania (Melchertówna, 1928, s. 1).

Podkreśla ważność teorii dla praktyki pedagogicznej. Traktując pedagogikę jako teorię wychowania, wskazuje na jej podwaliny (nauki pomocnicze), a są to: psychologia, pedologia i dzieje wychowania. Do nauk pomocniczych pedagogiki zalicza też: etykę, logikę i estetykę, teorię poznania, a w dalszej kolejności: historię filozofii, nauki przyrodnicze oraz socjologię (Melchertówna, 1928, s. 2–4). Interesująco opisuje znaczenie wymienionych dyscyplin naukowych dla pedagogiki. Dla przykładu – uznając, że najbardziej popularną nauką pomocniczą jest psychologia, stwierdza, że daje ona pedagogice podstawy do realizowania celów pedagogicznych. Pierwszorzędną rolę przypisuje historii filozofii, która

[...] jako królowa nauk, dążąca odwiecznie do rozwiązywania tych samych problemów myśli, do zrozumienia całości życia i wszechświata, łączy się w sposób naturalny i konieczny z pedagogiką, która sobie za cel doskonalenie człowieka stawia (Melchertówna, 1928, s. 3).

Odrębny rozdział poświęca pojęciu charakteru, aby dalej określić istotę wychowania moralnego, w którym ważne, jej zdaniem, jest posłuszeństwo, a drogą prowadzącą do jego wykształcenia – pouczenie moralne. Analizując proces wychowania, zaznacza, jak ważne są środki wychowania, do których zalicza: pochwałę, naganę, nagrodę i karę. W dalszej kolejności Melchertówna rozważa znaczenie uczuć w wychowaniu i ich kształcenie. Wymieniane przez autorkę rodzaje uczuć wskazują, jak ważne są one w rozwoju dziedzin wychowania, a zaliczamy tu: wychowanie społeczne, patriotyczne, estetyczne i moralno-religijne, wszystkie te dziedziny są omawiane przez autorkę pracy. W części drugiej podręcznika, mówiąc o wychowaniu w szkole, podkreśla znaczenie wychowania obywatelskiego, wychowania fizycznego, wychowania przez pracę oraz organizacje szkolne. Przy czym podkreślić trzeba, że zagadnienie „szkoły pracy” jako ważnego nurtu nowego wychowania było jej znane, o czym świadczy sprawozdanie ogłoszone na ten temat wspólnie z Anną Fischer w roku 1916 (Melchertówna, Fischer, 1916, s. 16–25). Zaznacza też, jak ważna w wychowaniu jest współpraca domu ze szkołą. Swoją podręcznik kończy postulatami pedagogicznymi odnoszącymi się do osobowości nauczyciela, posiłkując się ustaleniami w tej kwestii Jana W. Dawida, Wandy Dzierzbickiej i Piotra Z. Dąbrowskiego. Dodać trzeba, że na liście wykorzystanych dla powstania podręcznika prac wykazanych przez Melchertównę znalazły się publikacje z pedagogiki, psychologii, pedologii, pedeutologii i historii wychowania.

ZAKOŃCZENIE

Podsumowując, stwierdzić należy, że przedstawione jedynie skrótowo uwagi na podjęty w tytule artykułu temat, wynikają z wybranego przez autorkę źródła interpretacji, jakimi są podręczniki. Dodać trzeba, że odzwierciedlają one stan badań na temat rozwoju pedagogiki. Są źródłem oddającym dorobek polskiej pedagogiki w niespełna 20 lat po odzyskaniu niepodległości – biorąc jako kryterium rok wydania ostatniego podręcznika analizowanego w artykule. W kontekście przedstawionych w niniejszym tekście ustaleń, trzeba przyznać słuszność tezie Piotra Magiera, który twierdzi, że chociaż w niektórych opracowaniach ich autorzy nie używają nazwy „pedagogika ogólna”, a tak jest w przypadku omawianych podręczników, ale używają terminów bliskoznacznych, to termin „pedagogika ogólna” jest historycznie ugruntowany, a pedagogikę ogólną trzeba uznać za dyscyplinę podstawową (Magier, 2012, 33).

Po analizie treści podręczników można stwierdzić, że przywołane we wstępie rozumienie pedagogiki ogólnej według K. Sośnickiego i W. Okonia potwierdza, że wiedza w nich przekazana odpowiada przytoczonym definicjom pedagogiki ogólnej. Autorzy podręczników opisują bowiem pedagogikę jako teorię wychowania, nie tyle połączoną, co wręcz niezbędną dla praktyki wychowawczej. We wszystkich podręcznikach jest mowa o celu wychowania i w dalszej kolejności o metodach, formach oraz środkach niezbędnych do realizacji procesu wychowania. Tak więc za Janem F. Herbartem można powiedzieć, że przedstawiona w artykule podręcznikowa interpretacja pedagogiki, to pedagogika ogólna „wywiedziona z celu wychowania”. To herbartowskie ujęcie pedagogiki szczególnie bliskie jest M. Baranowskiemu, ale i widoczne w interpretacjach pozostałych autorów podręczników. Trzeba się także zgodzić z tezą K. Sośnickiego, który twierdzi, że nie ma jednego systemu pedagogicznego, ale jest ich wiele, co potwierdza przeprowadzona analiza. M. Baranowskiemu bliska jest więc pedagogika tradycyjna, J. Melchertówna włącza do swych interpretacji elementy wiedzy na temat nowego wychowania, podobnie zresztą W. Kosiński, lecz jemu najbliższa jest pedagogika opierająca się na religii, co zostało w podręczniku mocno podkreślone. Przyjęcie przez autorów określonego systemu wychowania sprawiało, że nieco inny akcent został położony na ujęcie pozostałych elementów przedmiotu badań pedagogiki ogólnej, jak chociażby metod czy zasad wychowania.

Wybór podręczników jako źródła do analizy podjętego zagadnienia ma również taką zaletę, że zostają wskazane i poznawcze, i dydaktyczne funkcje pedagogiki ogólnej.

Kwestia opisu przedmiotu pedagogiki ogólnej w ujęciu historycznym z wykorzystaniem podręczników do pedagogiki wymaga dalszych analiz. Warto w tym celu wykorzystać inne opracowania oraz syntezy czy repetytoria egzaminacyjne zalecane w kształceniu pedagogicznym w różnych instytucjach edukacyjnych z początków XX wieku, aż do II wojny światowej. W tym kontekście warto wymienić prace takich autorów, jak: Antoni B. Dobrowolski, Ludwik Jaxa-Bykowski, Szymon Matusiak, Karol Mazurkiewicz, Władysław Spasowski, Lucjan Zarzecki i in., tym bardziej że podręczniki nie tylko oddają stan badań naukowych w tym zakresie, ale i są źródłem ukazującym funkcje dydaktyczne wiedzy z zakresu pedagogiki ogólnej.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego*. (1932), nr 3, s. 163, Lwów.
Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego. (1937), nr 10, s. 670. Lwów.
Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego. (1938), nr 2, s. 68. Lwów.
XXIII sprawozdanie c.k. Państwowej Szkoły Przemysłowej we Lwowie za rok szkolny 1915/16. (1916), s. 14. Lwów.
Melchert, J. (1948, 1 lipca). Sprawozdanie z działalności Ośrodka Dydaktyczno-Naukowego pedagogiki w Przemyślu za rok szkolny 1947/48. *Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Rzeszowskiego*, 6–8, 22.
Państwowe Pedagogium 1919-1936. Organizacja i program. (1936). Nakł. Dyrekcji Państw. Pedagogjum oraz Bratniej Pomocy Studentów Państw. Pedagogjum.
Państwowe Seminarium Nauczycielskie Żeńskie im. Grzegorza Piramowicza w Lublinie 1916–1936. (1938). Drukarnia Popularna w Lublinie.
Jednodniówka z okazji zjazdu uczennic i nauczycieli Państwowego i Prywatnego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Przemyślu. (1936). Nowoczesna.
Zagórowski, Z. (red.). (1924). *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*. Książnica Polska.

WSPOMNIENIA

- Baranowski, B. A. (1889). Mieczysław Baranowski – wspomnienia pośmiertne, odb. z Rodziny i Szkoły. Lwów.

OPRACOWANIA

- BARANOWSKI, M. (1888/1893). *Pedagogika i dydaktyka do użytku nauczycieli szkół ludowych i seminariów nauczycielskich*. Lwów: Księgarnia Gubrynowicz i Schmidt., wyd. 2, Lwów 1893.
BARANOWSKI, M. (1895/1925). *Pedagogika do użytku seminariów nauczycielskich i nauczycieli szkół ludowych*, wyd. 4, Lwów 1895, wyd. 12. Gebethner i Wolff 1925.

- GNITECKI, J. (2004). *Pedagogika ogólna z metodologią*. Wydawnictwo Naukowe Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego Oddział w Poznaniu.
- KOSIŃSKI, W. (1920). *Pedagogika. Podręcznik dla wychowawców i nauczycieli*. Księgarnia św. Wojciecha.
- KOSIŃSKI, W. (1916). *Jacek Mijakowski, kaznodzieja barokowy. Przyczynek do dziejów kaznodziejstwa polskiego w XVII wieku*. Druk J. Grodzicki i S-ka.
- KRZEŚNIAK-FIRLEJ, D. (2016). Bibliografia piśmiennictwa profesorów Seminarium w Sandomierzu. *Studia Sandomierskie*, 23, 265–296.
- ŁABENDOWICZ, S. (2003). Kosiński Wacław Mateusz (1882–1953). W: R. Czekalski i in. (red.), *Słownik katechetyków polskich XX wieku*. Wydawnictwo Salezjańskie.
- MAGIER, P. (2012). Pedagogika ogólna w strukturze nauk pedagogicznych. W: R. Skrzyniarz, E. Smółka, S. Konefał (red.), *U podstaw tożsamości pedagogiki* (s. 31–49). Wydawnictwo KUL.
- MEISSNER, A. (1999). *Spór o dusze polskiego nauczyciela. Społeczeństwo galicyjskie wobec problemów kształcenia nauczycieli*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- MEISSNER, A. (2013). Mieczysław Baranowski (1851–1898). W: A. Meissner (red.), *Szkice z dziejów myśli pedagogicznej w zaborze austriackim 1772–1918* (s. 29–40). Innovatio Pres Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji.
- MELCHERTÓWNA, J., i FISCHER, A. (1916). Szkoła pracy. Sprawozdanie z pracy przeprowadzonej przez... w I klasie szkoły ćwiczeń tutejszego zakładu. W: *Sprawozdanie Dyrekcji Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Przemyślu* (s. 16–25).
- MELCHERTÓWNA, J. (1922). O przygotowanie dzieci do nauki czytania i pisania. *Ognisko Nauczycielskie*, 1, 4–9.
- MELCHERTÓWNA, J. (1923). W 150 rocznicę. *Iskra*, 231.
- MELCHERTÓWNA, J. (1925). Sprawozdanie z ankiety w sprawie metodyki języka polskiego. *Ruch Pedagogiczny*, 1–2, 124–133.
- MELCHERTÓWNA, J. (1926). *Jak uczyć się do egzaminu kwalifikacyjnego*. M. Arct.
- MELCHERTÓWNA, J. (1928). *Zagadnienia pedagogiczne: zarys podręcznikowy dla użytku seminariów nauczycielskich ułożony według programu MWRiOP*. Księgarnia Naukowa.
- MELCHERTÓWNA, J. (1929). Z działalności opieki nad dzieckiem w Belgii. *Ruch Pedagogiczny*, 7–9, 243–246.
- MELCHERTÓWNA, J. (1929). Organizacja szkoły powszechnej w Brukseli. *Ruch Pedagogiczny*, 2, 50–54.
- MELCHERTÓWNA, J. (1932). Jak uczą dzieci gdzieindziej. *Przyjaciel Szkoły*, 16, 550–552.
- MELCHERTÓWNA, J. (1936). Działalność Państwowego Seminarium Naucz. w Przemyślu. W: *Jednodniówka z okazji zjazdu uczennic i nauczycieli Państwowego i Prywatnego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Przemyślu* (30–31). Nowoczesna.
- MOŹDŻEŃ, S. (2010). Pedagogika katolicka w ujęciu Wacława Mateusza Kosińskiego (1882–1953). *Pedagogia Ojcostwa: katolicki przegląd społeczno-pedagogiczny*, 1, 111–120.
- OKOŃ W. (1996). *Nowy słownik pedagogiczny*. Wydawnictwo Żak.
- POTOCZNY, J. (1997). Pedagogiczne wyznania Mieczysława Tytusa Baranowskiego. W: C. Majorek, J. Potoczny (red.), *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 9, *Biografie pedagogiczne* (s. 111–118). Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- PUDŁOCKI, T. (2009). *Iskra światła czy kopcąca pochodnia? Inteligencja w Przemyślu w latach 1867–1939*. Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”.

- SOŚNICKI, K. (1946). *Pedagogika ogólna. Podręcznik dla użytku kształcenia nauczycieli*. Księgarnia Wysyłkowa Librarum.
- SUCHODOLSKI, B. (red.). (1972). *Instytuty Pedagogiczne Związku Nauczycielstwa Polskiego*. Nasza Księgarnia.
- SZULAKIEWICZ, W. (2016). Kształcenie pedagogiczne w seminariach nauczycielskich Krakowa okresu autonomii galicyjskiej. *Studia Paedagogica Ignatiana*, 19(3), 143–162. <https://doi.org/10.12775/SPI.2016.3.007>
- SZULAKIEWICZ, W. (2025). Pedagogika dla katechetów: Idee księdza Teofila Karola Łękawskiego (1834–1923). *Biografistyka Pedagogiczna*, 10(1), 39–60. <https://doi.org/10.36578/BP.2025.10.20>
- TUROS, L. (red.). (1999). *Pedagogika ogólna i subdyscypliny*. Wydawnictwo Naukowe Żak.
- WOŁOŻYŃ, S. (1998). *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku. Próba syntetycznego zarysu na tle powszechnym*, wyd. II poszerzone. Dom Wydawniczy Strzelec.

PEDAGOGIKA OGÓLNA W ŚWIETLE WYBRANYCH PODRĘCZNIKÓW OKRESU MIĘDZYWOJENNEGO

STRESZCZENIE

Artykuł poświęcony jest ukazaniu przedmiotu pedagogiki ogólnej w świetle wybranych podręczników do pedagogiki, wydanych w okresie międzywojennym. Przedstawiono w nim: definicje pedagogiki ogólnej i jej przedmiotu badań, dyscypliny współpracujące z pedagogiką oraz treści i kategorie używane do opisu tej subdyscypliny. Rozważania te zostały poprzedzone uwagami dotyczącymi biografii autorów omawianych publikacji. Z analiz podręczników wynika, że ich autorzy ujmowali pedagogikę ogólną jako teorię wychowania dotyczącą celów, środków, metod i zasad realizacji procesu wychowania. Teorię traktowali jako niezbędną wiedzę dla praktyki wychowawczej.

Słowa kluczowe: pedagogika ogólna; podręczniki do pedagogiki; przedmiot badań pedagogiki ogólnej; autorzy podręczników; treści i kategorie pedagogiki ogólnej

GENERAL PEDAGOGY IN THE LIGHT OF SELECTED TEXTBOOKS FROM THE INTERWAR PERIOD

SUMMARY

The article is devoted to presenting the subject of general pedagogy in the light of selected textbooks on pedagogy published during the interwar period. It presents: definitions of general pedagogy and its research subjects, disciplines cooperating with pedagogy, as well as the content and categories used to describe this subdiscipline. Reflections on these topics are preceded by remarks concerning the biographies of the authors of the analyzed textbooks. The analysis of the textbooks shows that their authors understood general pedagogy as a theory of education concerning the goals, means, methods, and principles of implementing the educational process. They treated theory as essential knowledge for educational practice.

Keywords: general pedagogy; pedagogy textbooks; research subjects of general pedagogy; textbook authors; content and categories of general pedagogy